

СУБСИДАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті здійснено аналіз чинного законодавства України, судової практики щодо субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до кримінально-процесуальних відносин. Досліджено судовий розгляд кримінальної справи та цивільного позову.

Ключові слова: субсидіарне застосування норм, цивільне законодавство, кримінально-процесуальне законодавство, цивільний позов.

Б. В. Фасій

Субсидиарное применение норм гражданского законодательства к уголовно-процессуальным отношениям

В статье проведен анализ действующего законодательства Украины, судебной практики о субсидиарном применении норм гражданского законодательства к уголовно-процессуальным отношениям. Исследовано судебное разбирательство уголовного дела и гражданского иска.

Ключевые слова: субсидиарное применение норм, гражданское законодательство, уголовно-процесуальное законодательство, гражданский иск.

B. Fasii

Subsidiary application of the norms of civil legislation to criminal-procedural relations

The article analyzes the current legislation of Ukraine, judicial practice regarding the application of the norms of civil legislation to criminal-procedural relations. The trial of a criminal case and a civil lawsuit were investigated.

Key words: subsidiary application of norms, civil legislation, criminal procedural legislation, civil lawsuit.

Постановка проблеми та її актуальність.

Подібність предмета і методу правового регулювання дозволяє говорити про відносну єдність галузей права. Тому не випадково в одному і тому самому нормативно-правовому акті можна знайти норми різних галузей права. Законодавець у цьому випадку вчиняє практично, керуючись принципом економії, раціональним використанням нормативного матеріалу, він знаходить цілком обґрунтовані рішення, замість викладу в новому нормативно-правовому акті вже існуючих ним правил, тільки посилається на джерела, в яких вони знаходяться. У таких випадках йдеться про субсидіарне застосування норм законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню сутності субсидіарного застосування норм законодавства присвятили публікації вітчизняні та закордонні правознавці, зокрема, С. С. Алексєєв, А. В. Ашихміна, М. Й. Бару, В. І. Борисова, А. І. Дрішлюк, О. С. Іоффе, Ю. Х. Калмиков, О. О. Кармаза, В. Н. Карташов, Н. С. Кузнецова, В. В. Лазарев, В. В. Луць, Р. А. Майданик, С. В. Очкурєнко, С. П. Погребняк, С. О. Погрібний, С. В. Поленіна, О. Ф. Скакун, К. І. Спектор, Я. Ф. Фархтдінов, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, В. В. Цюра.

Метою даної статті є дослідження субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до кримінально-процесуальних відносин.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою цивільного законодавства є те, що воно регулює особисті немайнові та майнові відносини, припускаючи рівність сторін цих відносин і дозволяючи їм самим визначити свої права та обов'язки в межах, встановлених законом, що не можна сказати про кримінально-процесуальне.

Варто згадати, що кримінально-процесуальний закон вибрав проміжну позицію в регулюванні питання способів подолання прогалин. Якраз аналогія неприпустима в кримінальному законодавстві України. У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) немає положень, які прямо забороняють або дозволяють використання аналогій і субсидіарного застосування норм законодавства. Проте, якщо навіть брати до уваги, що в КПК України недопустимі способи подолання прогалин (аналогія закону й аналогія права), субсидіарне застосування норм законодавства як правовий засіб економії нормативного матеріалу є допустимим.

Кримінально-процесуальне право створює форми для вирішення при кримінальному провадженні питання про відшкодування матеріальної шкоди за допомогою цивільного позову, заподіяної злочинцем, якраз для реалізації норм цивільного законодавства. Спільний розгляд кримінальної справи та цивільного позову має ряд переваг, бо встановлення виду та розміру шкоди заподіяної злочинцем, необхідно для вирішення кримінально-правових питань про: кваліфікацію дій обвинуваченого, вид і розмір покарання, наявність чи відсутність складу злочину. У цих випадках встановлення і відшкодування шкоди стає невід'ємною частиною кримінального процесу [1, с. 30].

Більш того, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди до винесення рішення по суті справи відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України (далі – КК України) є обставиною, яка пом'якшує покарання, а у випадках, передбачених ст. 46 КК України, може стати підставою для припинення кримінальної справи за

примиренням винного з потерпілим [2] у порядку, передбаченому главою 35 КПК України, за наявності деяких умов, якими є: вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування заподіяної шкоди і примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим [3, с. 73].

Згідно ч. 1 ст. 61 КПК України цивільним позивачем є фізична та юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано моральної (за винятком юридичної особи) та (або) майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК України, подала цивільний позов.

Згідно ст. 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), особа (у цьому випадку – цивільний позивач), якій завдано збитків у результаті порушення її прав, свобод та інтересів, має право на їх відшкодування. Збитками цивільне законодавство визнає втрати, яких особа (цивільний позивач) зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Згідно роз'яснення, що міститься в п. 29 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 жовтня 2009 р. № 10, суди мають звернути увагу на необхідність точного і неухильного виконання вимог закону щодо відшкодування потерпілим матеріальних збитків, заподіяних злочинами проти власності. Цивільний позов може бути подано до органу досудового розслідування або суду, але до початку судового розгляду [4].

Стаття 23 ЦК України регламентує відшкодування моральної шкоди. Відповідно до цього положення, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, свобод та законних інтересів.

Цивільний позов на захист інтересів неповнолітніх осіб, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними в порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством, осіб, які з інших причин не можуть самі захищати свої права та законні інтереси, може бути подано їх законними

представниками або прокурором (частини 2, 3 ст. 128 КПК України), а на захист інтересів держави – прокурором (ч. 3 ст. 128 КПК України).

Коли шкода заподіяна майну, закріпленому за державним або комунальним підприємством, установою, у володіння, користування та розпорядження (ч. 3 ст. 326 і ч. 2 ст. 327 ЦК України), то таке підприємство чи установа визнається потерпілим.

Якщо власником викраденого, знищеного або пошкодженого майна є неповнолітня особа у віці від 14 до 18 років або неповнолітня особа, яка вступила в шлюб, або оголошена повністю дієздатною, такі особи можуть бути визнані цивільними позивачами, бо в силу статей 15, 16 ЦК України та частин 2, 3 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК – України) вони мають право особисто захищати в суді свої права, свободи та законні інтереси.

У силу ч. 6 ст. 55 КПК України в кримінальних справах про злочини, наслідком яких стала смерть особи, права потерпілого, передбачені цією статтею, переходять до одного з його близьких родичів і членів сім'ї, визначення яких міститься в п. 1 ст. 3 КПК України. Таким чином, ці особи в кримінальних справах зазначеної категорії одночасно є і цивільними позивачами. При цьому кримінально-процесуальний закон не містить положень, що перешкоджають визнанню в якості потерпілих і цивільних позивачів одночасно декількох близьких родичів загиблої особи.

У силу ч. 3 ст. 128 ЦПК України з позовом на захист інтересів держави та громадян, які не можуть, за встановленими законом причинами, самі захищати свої права, може звернутися прокурор.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 КПК України цивільним відповідачем у кримінальних справах може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, й до якої подано цивільний позов у порядку, встановленому КПК України.

У межах цивільного позову можуть бути заявлені та задоволені лише вимоги про відшкодування реально завданої шкоди (вартість викраденого майна, витрати на відновлення здоров'я, приведення майна в належний стан) і компенсацію моральної шкоди. Не можуть бути задоволені вимоги цивільного позивача про сплату неустойки, упущеної вигоди тощо.

При поданні цивільного позову в ході розслідування кримінальної справи, суд, вивчаючи матеріали справи, мусить переконатися в наявності позовних заяв про визнання потерпілих цивільними позивачами, а обвинувачених – цивільними відповідачами. При відсутності таких, суду необхідно вирішити питання про визнання потерпілого позивачем, а обвинуваченого – відповідачем, з роз'ясненням їм прав, передбачених ст.ст. 42, 55 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 129 КПК України, ухвалюючи вирок, суд мусить вирішити питання чи підлягає задоволенню цивільний позов, на чію користь та в якому розмірі. При цьому кримінально-процесуальне законодавство передбачає такі види рішень за цивільним позовом, які слідчий, прокурор, суд має право прийняти:

задовольнити позов повністю або в частині (при винесенні обвинувального вироку);

відмовити в задоволенні позову (при винесенні виправдувального вироку (ч. 1 ст. 373 КПК України) або закритті кримінального провадження прокурором (ч. 1 ст. 284 КПК України), або закритті кримінального провадження судом у підготовчому судовому засіданні (пункти 4-8 ч. 1 ст. 284, п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України), або закритті кримінального провадження судом під час судового розгляду (пункти 5-8 ч. 1 ст. 284, статті 288, 475 КПК України);

залишити цивільний позов без розгляду (ч. 1 ст. 326 КПК України);

визнати за цивільним позивачем право на задоволення позову і передати питання про розмір його відшкодування для розгляду в порядку цивільного судочинства, при закритті кримінального провадження з наведених підстав (ст. 129 КПК України);

припинити провадження в цивільному позову у зв'язку з відмовою від нього цивільного позивача (ч. 3 ст. 61 КПК України). При цьому наслідки відмови від цивільного позову повинні бути роз'яснені цивільному позивачеві. Досить цікавим є вирок Московського районного суду м. Харкова від 15 липня 2016 р. Судом було розглянуто кримінальне провадження за обвинуваченням ОСОБА_1 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 146 КК України. Потерпіла в ході досудового слідства подала цивільний позов, в якому просила стягнути з обвинуваченого моральну шкоду в розмірі 100 000 грн. У судовому засіданні потерпіла відмовилась від цього позову, а тому суд закрити провадження за вказаним позовом [5].

При задоволенні цивільного позову, поданого до кількох підозрюваних, обвинувачених, у вирокі варто вказати, які конкретно суми підлягають стягненню з них солідарно, які – у частці відповідно до ступеня їх вини.

При цьому варто враховувати, що в силу положення ч. 1 ст. 1190 ЦК України солідарна відповідальність може бути покладена лише на осіб, які заподіяли шкоду спільними діями або бездіяльністю перед потерпілим, тобто є співвиконавцями злочину.

Неповнолітні, які спільно заподіяли шкоду, також відповідають перед потерпілим солідарно. Часткова відповідальність може бути встановлена судом за заявою потерпілого, у його інтересах. У разі заподіяння шкоди спільними діями кількох неповнолітніх, що походять від різних батьків (усиновлювачів) та (або) які перебувають під піклуванням різних осіб, винні відшкодовують збитки за принципом солідарної відповідальності, а їх батьки (усиновлювачі) та піклувальники відповідають за принципами часткової відповідальності.

Солідарна майнова відповідальність не покладається на осіб, які засуджені, хоча по одній справі, але за самостійні злочини, не пов'язані спільним наміром.

Якщо майнова шкода заподіяна підозрюваним, обвинуваченим спільно з іншою особою, щодо якої кримінальну справу було виділено в окреме провадження, суд покладає

обов'язок по відшкодуванню збитку в повному розмірі на підозрюваного, обвинуваченого. А вирішуючи питання про задоволення позову, судам необхідно враховувати розмір часткового відшкодування шкоди.

Крім вимог про відшкодування майнової шкоди, особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, вправі також подати цивільний позов про компенсацію моральної шкоди, яка відповідно до закону здійснюється в грошовій формі, незалежно від того чи підлягає відшкодуванню майнова шкода. При вирішенні подібного роду позовів варто керуватися статтями 23, 1167, 1168 ЦК України, постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 [6]. У разі заподіяння моральної шкоди злочинними діями кількох осіб, вона підлягає відшкодуванню, за правилами часткової відповідальності.

Відповідно до ч. 7 ст. 128 КПК України цивільний позов, що впливає з кримінального провадження, якщо він не був поданий або який був залишений без розгляду, може податися для розгляду в порядку цивільного судочинства за правилами підсудності, встановленими ЦПК України.

Цивільні позови в кримінальних провадженнях, залишені без розгляду, а також цивільні позови після скасування вироку в частині цивільного позову розглядаються за правилами підсудності цивільного позову, передбаченими главою 1 розділу 3 ЦПК України. Наприклад, кримінальну справу про умисне вбивство (ст. 115 КК України) було розглянуто в суді першої інстанції. Вирок у справі містив рішення про стягнення з засудженого грошової компенсації моральної шкоди, але в частині цивільного позову цей вирок в апеляційному порядку було скасовано з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції (ст. 415 КПК України) в порядку цивільного судочинства. Цивільний позов за частково скасованим вироком підлягає розгляду районним, районним у містах, міським чи міськрайонним судом.

У випадках прийняття судом рішення про передачу питання про цивільний позов на

розгляд у порядку цивільного судочинства або скасування вироку в частині цивільного позову апеляційним судом з направленням справи на новий розгляд, виділення відповідних матеріалів з кримінальної справи повинно проводитися при зверненні вироку до виконання відповідно до статей 395, 532 КПК України, тобто протягом тридцяти днів з дня проголошення судового рішення судом першої інстанції.

Обов'язок щодо формування матеріалів цивільної справи шляхом виділення необхідних документів з кримінальної справи або зняття їх копій і прийняття рішення, оформленого у вигляді окремої постанови про підсудність цієї цивільної справи, лежить на суді, який розглянув кримінальну справу по суті.

У порядку цивільного судочинства позов подається за правилами ЦПК України після винесення вироку в кримінальному провадженні. У цьому випадку позивач має право вимагати відшкодування судових витрат на адвоката, компенсації моральної шкоди, витрат на лікування, у тому числі санаторно-курортне, або відновлення становища, яке існувало до порушення права.

Варто враховувати, що розмір шкоди, встановлений у кримінальному провадженні, не буде обов'язковий для суду, бо завданням цивільного судочинства якраз є визначення розміру шкоди.

Яскравим прикладом субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до кримінально-процесуальних відносин є вирок Врадівського районного суду Миколаївської області від 22 листопада 2016 р., який розглянув кримінальне провадження по обвинувальному акту щодо Б.О.В. у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху», де було подано цивільний позов про відшкодування матеріальної та моральної шкоди [7].

Висновки. Характеризуючи зазначене, можна твердити про необхідність і доцільність субсидіарного застосування норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди за цивіль-

ним позовом у кримінально-процесуальних відносинах.

Кримінально-процесуальне право створює форми для вирішення при кримінальному провадженні питання про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної злочинцем, за допомогою цивільного позову, якраз для реалізації норм цивільного законодавства.

Література

1. Фасій Б. В. Субсидіарне застосування положень про відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми особами у кримінально-процесуальних відносинах / Б. В. Фасій // Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації Угоди про асоціацію Україна-ЄС: матеріали круглого столу (м. Одеса, 6 грудня 2016 р.). – Одеса: Фенікс, 2016. – С. 30-33.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T14/T14_P3.html

3. Карпенко М. І. Угода про примирення у кримінальному процесі / М. І. Карпенко, О. Д. Зоря, О. О. Малова // Юридична наука. – 2013. – № 6. – С. 69-77.

4. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 жовтня 2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

5. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 15 липня 2016 р. у справі № 643/3752/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58960492>

6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>

7. Вирок Врадівського районного суду Миколаївської області від 22 листопада 2016 р.

у справі № 474/717/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62889424>

References

1. Fasiy B. V. Subsidiarne zastosuvannya polozhen' pro vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi malolitnimy, nepovnitnimy osobamy u kryminal'no-protsesual'nykh vidnosynakh / B. V. Fasiy // Problemy vidshkoduvannya shkody v konteksti implementatsiyi Uhody pro asotsiatsiyu Ukrayina-YeS: Materialy kruhloho stolu (m. Odesa, 6 hrudnya 2016 r.). – Odesa: Feniks, 2016. – S. 30-33.

2. Zvil'neniya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zv'yazku z prymyrennyam vynnoho z poterpilym (st. 46 KK Ukrayiny) [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lec/T14/T14_P3.html

3. Karpenko M. I. Uhoda pro prymyrennya u kryminal'nomu protsesi / M. I. Karpenko, O. D. Zorya, O. O. Malova // Yurydychna nauka. – 2013. – № 6. – S. 69-77.

4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty vlasnosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 06.10.2009 r. № 10 [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

5. Vyrok Moskovs'koho rayonnoho sudu m. Kharkova vid 15.07.2016 r. u spravi № 643/3752/16-k [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58960492>

6. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannya moral'noyi (nemaynovoyi) shkody: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 31.03.1995 r. № 4 [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>

7. Vyrok Vradiyivs'koho rayonnoho sudu Mykolayivs'koyi oblasti vid 22.11.2016 r. u spravi № 474/717/16-k [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62889424>.